

## BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING REFLEKSIYALASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

*Annotatsiya.* Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning refleksiylash qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar, o'qituvchi o'zining xatti-harakatlarini nazorat qila bilishi, bo'lajak o'qituvchilarni refleksiylash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi, shuningdek, pedagogik refleksiyaning dolzarbligi haqidamuhokama qilinadi.

*Kalit so'zlar:* bo'lajak o'qituvchilar, pedagogik mahorat, pedagogik ko'nikma, kasbiy bilim, ta'lim jarayoni, refleksiv yondashuv, kasbiy rivojlanish, ta'lim sifatini oshirish, o'z-o'zini anglash, tahliliy fikrlash, amaliy ko'nikmalar, metodik vositalar, pedagogik faoliyat, o'qituvchining kasbiy malakasi, pedagogik jarayon.

### УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

*Аннотация.* В данной статье будут рассмотрены необходимые условия для развития рефлексивных навыков будущих учителей, умения учителя управлять своим поведением, вопрос развития рефлексивных навыков будущих учителей, а также актуальность педагогической рефлексии.

*Ключевые слова:* будущие учителя, педагогическое мастерство, педагогическое мастерство, профессиональные знания, образовательный процесс, методические подходы, повышение квалификации, повышение качества образования, методы обучения, практические навыки, методический инструментарий, педагогическая деятельность, профессиональная квалификация учителя, педагогический процесс.

### CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF REFLEXIVE ABILITIES OF FUTURE TEACHERS

*Annotation:* In this article, the necessary conditions for the development of reflective skills of future teachers, the teacher's ability to control his behavior, the issue of developing reflective skills of future teachers, as well as the relevance of pedagogical reflection are discussed, will be discussed.

*Key words:* future teachers, pedagogical skills, pedagogical skills, professional knowledge, educational process, reflexive approach, professional development, improving the quality of education, self-awareness, analytical thinking, practical skills, Methodical tools, pedagogical activity, teacher's professional qualification, pedagogical process.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish jarayonida pedagogik refleksiylash qobiliyatidan optimal foydalanish yuqori samaradorlik kasb etadi. Bu borada ma'lum tamoyillar asosida faoliyat yuritish ta'lim uzluksizligini ta'minlash va malakali kadrlar tayyorlashning muhim omilidir. Bu tamoyillarni ma'lum darajada tizimlashtirish hozirgi o'quv jarayonidagi murakkablikni oldini olish imkonini beradi. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiylash qobiliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

- oliy pedagogik ta'lim jarayonida kreativ-innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarda metodik shart-sharoitlarini yaratish;

- bo'lajak o'qituvchilarning metodik imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ta'lim berish va ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda talabalarga mutaxassislik fanlari doirasida refleksiv bilimlarni singdirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularda refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik vositalarni saralash, tizimlashtirish va ulardan foydalanish metodlarini tavsiya etish;

- refleksiv yondashuv asosida yangi zamonaviy fan va o'quv dasturlariniqayta ishlab chiqish va takomillashtirish;

- bo'lajak o'qituvchilarni refleksiyalash qobiliyati mazmunini belgilashga qo'yiladigan talablar va uni tanlash prinsiplarni ishlab chiqish.

Bo'lajak o'qituvchilarni refleksiyalash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi haqida so'z yuritir ekanmiz, pedagogik refleksiyalash qobiliyati komponentlarini aniqlab olishimiz zarur. Bular:

**1. O'z-o'zini anglash:** O'z-o'zini anglash bo'lajak o'qituvchi uchun juda muhim qobiliyatdir. Bu qobiliyat unga o'zining shaxsiy va kasbiy jihatdan qanday rivojlanayotganini kuzatishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. O'z-o'zini anglash orqali o'qituvchi quyidagi jihatlarni tushunishi kerak:

Kuchli tomonlari: Qaysi pedagogik usullarni muvaffaqiyatli qo'llay oladi? Qanday ko'nikmalar va bilimlar unga ta'lim jarayonida yordam beradi?

Zaif tomonlari: Qaysi sohalarda yaxshilanishi kerak? Qaysi pedagogik qiyinchiliklarga duch keladi va ulardan qanday chiqish yo'llarini topish mumkin?

Kasbiy yutuqlar: Bo'lajak o'qituvchi o'zining kasbiy faoliyatida erishgan yutuqlarini aniqlash va bu yutuqlardan ilhom olish orqali o'zini rivojlantirishda davom etadi.

Kamchiliklar: O'z faoliyatidagi kamchiliklarni anglash va ulardan saboq olish orqali o'qituvchi o'zining pedagogik qobiliyatlarini takomillashtirishi mumkin.

O'z-o'zini anglash qobiliyati o'qituvchiga o'z faoliyatini chuqur tahlil qilish va kelajakda yanada samarali o'qituvchi bo'lish yo'lida ishlashga yordam beradi. Bu qobiliyat bo'lajak o'qituvchilarning refleksiya qobiliyatini rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir.

**2. Tahliliy fikrlash** bo'lajak o'qituvchilar uchun refleksiya jarayonida juda muhim rol o'ynaydi. Tahliliy fikrlash qobiliyati o'qituvchiga o'zining pedagogik amaliyotini chuqur tahlil qilish, natijalarni baholash va kelajakda qayerda yaxshilanish kerakligini aniqlashga imkon beradi. Tahliliy fikrlash jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Ma'lumotlarni yig'ish: O'qituvchi dars jarayonida yuzaga kelgan vaziyatlarni, o'quvchilarning javoblarini va o'zining reaksiyalarini qayd etadi. Bu ma'lumotlar tahlil qilish uchun asos bo'ladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: O'qituvchi to'plangan ma'lumotlarni chuqur tahlil qiladi. U darsda nima yaxshi o'tganini va qayerda qiyinchiliklar yuzaga kelganini aniqlashga harakat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchi o'zining pedagogik usullarini, darsni o'tish texnikalarini va o'quvchilar bilan muloqot uslubini ko'rib chiqadi.

Natijalarni baholash: Tahlil jarayonida o'qituvchi erishilgan natijalarni baholaydi. O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, ularning darsga bo'lgan qiziqishi, o'qituvchining darsni boshqarish qobiliyati kabi ko'rsatkichlar baholanadi.

Xulosalar chiqarish: Tahlil va baholash jarayonida aniqlangan natijalar asosida o'qituvchi kelajak uchun xulosalar chiqaradi. Bu xulosalar kelgusi darslarda qanday o'zgarishlar kiritish kerakligini, qaysi metodlar samarali bo'lishini aniqlashga yordam beradi.

Tahliliy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchi pedagogik jarayonni doimiy ravishda takomillashtirishga intiladi. U o'zining faoliyatini tanqidiy ko'z bilan ko'ra oladi va bu orqali kasbiy o'sishga erishadi. Shu sababli, tahliliy fikrlash bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim refleksiya vositasi hisoblanadi.

**3.O'zini-o'zi boshqarish:** O'zini-o'zi boshqarish qobiliyati bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim refleksiv qobiliyat hisoblanadi. Bu qobiliyat o'qituvchiga o'z his-tuyg'ulari, fikrlari va xatti-harakatlarini nazorat qilish imkonini beradi. O'zini-o'zi boshqarish o'qituvchiga o'zini tinchlantirish, murakkab vaziyatlarda hissiyotlarini boshqarish va pedagogik faoliyatda samarali ishlashga yordam beradi. O'zini-o'zi boshqarish qobiliyatining asosiy jihatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Hissiyotlarni boshqarish: O'qituvchi o'zining hissiy holatini tan olishi va uni boshqarishni o'rganishi kerak. Dars davomida turli qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin va o'qituvchining

o'zini tuta bilishi darsning umumiy muhitiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'quvchilarning faol bo'lmaganligi yoki darsdagi qiyinchiliklar o'qituvchini stressga solishi mumkin, lekin o'zini-o'zi boshqarish orqali u bunday vaziyatlarga to'g'ri yondashadi.

O'zini nazorat qilish: O'qituvchi o'zining xatti-harakatlarini nazorat qila bilishi kerak. Bu qobiliyat unga dars davomida o'quvchilarga nisbatan adolatli bo'lish, hissiyotlarga berilmaslik va muloqotda xushmuomala bo'lish imkonini beradi.

Tanqidiy yondashuv: O'zini-o'zi boshqarish orqali o'qituvchi o'z faoliyatiga tanqidiy ko'z bilan qaraydi. U o'zining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilib, ularni rivojlantirish ustida ishlaydi. Bu qobiliyat o'qituvchiga kasbiy o'sish va pedagogik mahoratini oshirish uchun o'z-o'ziga talabchan bo'lishni ta'minlaydi.

Doimiy rivojlanish: O'zini-o'zi boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchi o'zining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi uchun doimiy intilishda bo'ladi. U o'zining tajribalaridan saboq olib, kelajakda ulardan foydalanadi.

O'zini-o'zi boshqarish qobiliyati o'qituvchiga nafaqat o'zining hissiy holatini boshqarishda, balki darslarni muvaffaqiyatli o'tkazishda, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishda va pedagogik mahoratini takomillashtirishda ham yordam beradi. Bu qobiliyat o'qituvchiga o'zini doimiy ravishda rivojlantirishga va yuksak professionalizmga erishishga yo'naltirilgan tanqidiy yondashuvni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Refleksiv qobiliyat o'qituvchiga pedagogik bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotda undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Pedagog-psixolog olim Y.N.Kulyutkin "... o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratidan foydalanib amaliy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi jarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim". Buning uchun esa o'qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo'lishi kerak"deya ta'kidlaydi[1].

Pedagogik refleksiyaning shakllanishi va rivojlanishi uchun aynan shakllanuvchi va rivojlanuvchi refleksiyada shart va sharoitlarni mavjudligi katta ahamiyat kasb etadi. Pedagogik refleksiyaning birinchi sharti, rivojlantirishning dastlabki faoliyati hisoblanadi. Faoliyatning pedagogik tuzilmasini ishlab chiqib, unda quyidagi unsurlarni ajratadi: maqsad, motivlar, mazmun, moddiy ta'sir, ko'nikmalar, natija.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning ikkinchi pedagogik sharti refleksiv muhit mavjudligi hisoblanadi. Refleksiv muhit – bu shaxs oldida ijtimoiy-psixologik va kasbiy resurslarni mustaqil tadqiq qilish va o'ziga tuzatishlar kirib borish imkoniyatini ochuvchi shaxsni rivojlantirish shartlarining muayyan bir tizimidir.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning uchinchi pedagogik sharti refleksiv faoliyat qatnashchilari o'rtasida subyektlararo munosabatlarni faollashtirish sanaladi.

Pedagogik refleksiyani rivojlantirishning to'rtinchi sharti pedagogik refleksiyaning dolzarbligi hisoblanadi. O'qituvchi refleksiv faollashtirishda – o'z kasbiy pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishga ehtiyojni dolzarblashtirib tahlil qilishidir. Bunday dolzarblashtirish shuni taqozo etadiki, refleksiya tufayli o'qituvchi faqatgina kasbga o'ralashib qolmay, o'z kasbiga boshqa inson nuqtai nazaridan ham qaray oladi, unga mutanosib munosabatni shakllantiradi.

Kasbiy refleksiya qobiliyati subyektda asta-sekin shakllanadi va odamlarda bir xil rivojlanmaydi. Refleksiyani til belgilari yordamida faoliyatga yo'naltirilgan fikrlash faoliyati ma'nosida tushunadigan G.P.Shedrovitskiyning fikricha, refleksiya subyektdan qo'shimcha bilimlarni va refleksiv vaziyatni tushunish uchun zarur bo'lgan protseduralarni talab qiladi, ular orasida:

Ushbu maqola mavzusiga bag'ishlangan tadqiqotlar tahlili bir paradoksni ochib beradi: bir tomondan, pedagogik faoliyatning o'zi tabiatan refleksiv xususiyatga ega, boshqa tomondan esa - refleksiya o'qituvchining kasbiy subyektligining ajralmas qismi sifatida amalda o'rganilmaydi.

Refleksiya turli soha olimlarining tadqiqot obyekti hisoblanib, odatda ongning o'ziga xos funksiyasi sifatida talqin etiladi. Bu funksiya predmetli faoliyat, ijtimoiy-psixologik munosabatlar yoki muammoli vaziyatlarda yuzaga keladigan muayyan to'siqlarni o'z-o'zini anglash orqali bartaraf etishga qaratilgan[2].

Ushbu funksiya ichki va tashqi ziddiyatlar paydo bo'lishi, kognitiv qarama-qarshiliklar kuchayishi natijasida faollashadi. Bu esa shaxsning o'ziga nisbatan bilish subyekti sifatidagi

pozitsiyasini o'zgartirishga, o'z-o'zini anglash jarayoniga, ichki dunyosiga, shaxsiy fikr va kechinmalarini tahlil qilishga hamda o'zi haqida mulohaza yuritishga olib keladi.

Shunday qilib, refleksiya mahsuli individning o'z-o'zini anglashining sifatli tarkibiy qismlari bo'lmish yangi shaxsiy ma'nolar va qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etadi. Bu tizim insonning o'ziga, boshqalarga va mavjud vaziyatga bo'lgan munosabatini sezilarli darajada o'zgartiradi.

Talabalar bilan o'zaro ta'sirning eng samarali usullarini tadqiq qilish va tanlash tashkilotchilik funksiyasi orqali amalga oshiriladi va pedagogik muloqotning mahsuldorligi ko'p jihatdan refleksiyaning kommunikativ funksiyasi bilan bog'liq. Tartibga soluvchi funksiya yordamida o'z faoliyatidan qoniqish, xulq-atvor reaksiyalari, shaxsiy va ijtimoiy me'yorlarga maksimal darajada mos kelishga intilish baholanadi.

Pedagogik refleksiyalashni rivojlantirish shartlari quyidagilardan iborat:

1. Refleksiv muloqotni yurituvchi jamoaning mavjudligi. Refleksiv muhitda ishlashning asosiy yo'nalishlari - individual faoliyatda o'qituvchining ekzistensial hodisalari, ma'nolari va qadriyatlari bilan ishlash; kasbiy fazilatlarning psixologik jihatdan xavfsiz (mulohazasiz) diagnostikasini amalga oshirish va olinganlardan foydalanish natijalar uchun uning professional o'z-o'zini takomillashtirish; o'qituvchining ijodiy o'ziga xosligini rivojlantirish. Bunday muhitning vazifasi birgalikda ijodkorlikni rag'batlantirish, tanlash uchun sharoit yaratishdir, buning natijasida shaxs va kasbiy shaxs sifatida o'zi haqidagi g'oyalar sifat jihatidan o'zgaradi;

2. Fikrlash faoliyati ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni faollashtirish. Bunday subyekt-obyekt munosabatlarining subyekt-subyekt munosabatlariga o'zaro o'tishlari o'qituvchining kasbiy refleksiyalashni rivojlantirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Refleksiv faoliyatda bunday munosabatlarning natijasi o'zaro munosabatlar, hamkorlik va birgalikda yaratishdir.

Ko'rsatilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlardan tashqari, bo'lajak mutaxassislarning pedagogik refleksiyasini shakllantirish samaradorligi bir qator didaktik va uslubiy shart-sharoitlarning ta'minlanish darajasiga ham bog'liq. Bunday shart-sharoitlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: - talabalarni o'qituvchining kasbiy refleksiyasi mohiyati va tuzilishi haqidagi bilimlarni o'zlashtirishga undash; - talabalarga uni shakllantirish, rivojlantirish va amalga oshirishning samarali usullari bo'yicha bilim va ko'nikmalar berish; - "refleksiv vaziyatlar"ni vujudga keltirish.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchi jamiyatda ro'y berayotgan islohotlarni his etgan holda o'zining pedagogik faoliyatini doimo refleksiya qilib borishi, zamonaviy professor-o'qituvchi ilm-fan, texnika yangiliklaridan xabardor bo'lgan holda, bugungi pedagogik jarayonni tashkil eta olishi, o'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha o'z bilim, malaka, ko'nikmasini doimo refleksiya qilib borishi lozim.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий. //Под ред.О.К.Тихомирова. – М.: МГУ, - 1989.- С. 22-28
2. Ожиганова, Г. В. Рефлексия, рефлексивность и высшие рефлексивные способности: подходы к исследованию // Вестник Костромского государственного университета. -2018. - № 4. - с. 56–60.
3. Степанов С. Ю. Рефлексивная психология и рефлексивная практика // Рефлексивные процессы и творчество. Новосибирск, 1990.
4. ZiyayevA.N. Umumiy pedagogika (pedagogik mahorat) o'quv qo'llanma. QO'QON - 2020
5. Omonov H.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: Iqtisod-moliya. 2009. - 240 b.